

DIŞ TİCARETİN TÜRK EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ

Dr. Attilâ KARAOSMANOĞLU

GİRİŞ:

Az gelişmiş memleketlerde dış ticaret sektörünün önemi gelişmiş memleketlere nispetle daha fazladır. Bu hükmün çeşitli dayanakları vardır. Bunların en başta gelenlerinden biri, dış ticaretin az gelişmiş memleketlerde milli hasıla veya milli harcamalar içinde genel olarak gelişmiş memleketlere nispetle daha önemli bir yer tutmasıdır. Diğer bir hâdise az gelişmiş memleketlerin iktisadi bütünlüğe gelişmiş memleketlerden çok daha uzakta olmalarıdır. Bu yüzden birçok az gelişmiş memleketler sermaye malları yanında çeşitli mamul istihlâk mallarını hattâ bir çok halde gıda maddelerini ithal etmek mecburiyetindedirler. Bu hal dış ticareti az gelişmiş memleketler bakımından daha hayati bir duruma sokmaktadır.

✦ Pek çok zamanlar az gelişmiş memleketlerin belli bir yıldaki ithalat kapasitelerini o yılki gelirlerinin mikdanı (yani ihracatları) tâyin eder. Onun için dış ticaretteki oynamalar az gelişmiş memleketler bakımından önemli bir durum kazanırlar. Az gelişmiş memleketlerde asgari geçinme seviyesi üzerinde sermaye terakümü için ayrılacak gelir marjı çok dardır. Bu sebeple ihracat gelirlerindeki oynamalar doğrudan doğruya memleketin techizatlanma seviyesine tesir eder.

✧ Ticaret hadlerindeki oynamalar da az gelişmiş memleketler için büyük bir önem taşırlar. Ticaret hadlerinin lehde gelişmesi az gelişmiş bir memleketin eskisine göre daha elverişli şartlarla ve daha fazla ithalat yapabileceği manasına geldiği için sermaye techizatlanmasına harcanabilecek kalkınma fonlarının artması şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Birleşmiş Milletlerin bu konudaki bütün yayınlarında bu izah şeklinin kabul edildiği görülmektedir (1). Fakat tabii burada Nurkse'nin işaret

(1) UN - Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped Countries, 1949 (UN 1949 11 B 3)

UN - Instability of Export Markets of Underdeveloped Countries, 1952 (UN 1952 11 A 1).

UN - Commodity Trade and Economic Development, 1953 (UN 1954 11 B 1).

UN - Prebisch, R., Economic Survey of Latin America 1940 - 50

ettiği bir noktanın hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir (2). Yukarıdaki şekilde bir yoruma tabi tutulacaksa bile bu yolla sadece kullanılabilir döviz miktarının arttığını ve bunun sermaye terakümünün artması imkânını verdiğini söylemek mümkündür. Yoksa ticaret hadlerinin lehde gelişmesi otomatik bir sermaye terakümü olacağı manasına gelmez.

Ticaret hadlerinin önemi böyle ifade edilince, az gelişmiş memleketlerin ticaret hadlerinin durumunu tâyin eden ana faktörler üzerinde de biraz durmak gerekir.

① *Önce bu tip memleketlerdeki talep şartlarını ve ithalatı inceliyelim :*

Az gelişmiş memleketlerde marjinal ithal temayülü genellikle gelişmiş memleketlere nispetle fazladır. Yani ufak gelir artışları bile ithal talebinde önemli yükselmelere sebep olur. İthal temayülünün fazla olmasının sebebi, üzerinde durulacak bir konudur. Çünkü ithal talebi üzerine az gelişmiş memleketlerin kalkınma hızı da tesiretmektedir. Kalkınma hızının da meseleye dahil edilmesi, ticaret hadleri değişmelerinin yorumlanmasında yeni bir unsurun hesaba katılması sonucunu verir. Bunun hesaba katılması halinde şöyle bir sonuca varılır : Bir memleketin kalkınma hızı ne kadar fazla olursa ithal talebi o kadar yüksek olacaktır. İthal talebinin kuvvetli olması az gelişmiş memleketi pazarlık durumu bakımından zayıflatacağı için ticaret hadleri aleyhte gelişme temayülü gösterecektir.

Talebin kompozisyonu da üzerinde durulacak bir mahiyet taşır. Az gelişmiş memleketlerde bariz bir şekilde mevcut olan, gösteriş için istihlâk müessesesi, ithalat imkânları arttıkça bu imkânların gittikçe artan bir şekilde lüks istihlâk eşyaları için kullanılması yolunda bir baskı yaratır.

İthal kalemleri adedinin kabarık olması yüzünden bu memleketlerin ithalat malları fiyatlarının bir kararlılık göstereceği beklenebilir.

② *Az gelişmiş memleketlerin ihracat şartları ile ilgili özelliklerini şöylece sıralayabiliriz :*

Yukarıda bahsedilen Birleşmiş Milletler raporları az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirlerinin çok kararsız olduğunu, mevsimden mevsime yıldan yıla ve daha uzun devrelerde çok büyük oynamalar gösterdiğini ortaya koymuştur : Bu memleketlerin ihracatlarını mahdut birkaç kalem meydana getirir. İhraç kalemlerinden birinin fiyatındaki oynamalar bu sebeple bütün ihracat gelirleri bakımından bir önem kazanır. İhracatı zirai mahsuller olan az gelişmiş memleketlerin istihsal ve buna bağlı olarak da ihracat kapasiteleri hava şartlarına çok büyük ölçüde bağlıdır.

(2) Nurkse, R., **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, Oxford 1953. S. - 101

⑤ Az gelişmiş memleketlerin arz ve talep şartlarına toplu olarak baktığımızda şunları görmekteyiz :

Az gelişmiş memleketler devamlı olarak enflasyon tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Çünkü dünyada genel bir refah hali olduğu zamanlar tediye muvazeneleri fazla ile kapanmaya başlar, ve ihracat hasılatı o derecede fazlalaşır ki memleket dahilinde enflasyon önlenemez hale gelir. Artan gelirle birlikte lüks istihlak maddelerine olan talebin artışı da kalkınma için kullanılabilecek imkânlar bakımından bir tehlike teşkil eder. Depresyon devrelerinde veya depresyona doğru giden devrelerde az gelişmiş memleketlerin ihracat gelirleri ani ve önemli düşmeler gösterir. Bu hâl kısa zamanda tediye muvazenesi güçlükleri yaratır. Tediye muvazenesi güçlüklerinin halli ya ithalat tahditlerinin konmasına veya devalüasyon yapılmasına bağlıdır ki, bunların her ikisi de enflasyon yaratıcı tesirler gösterirler.

Dış ticaret teorisinde, bazı ithalat ve ihracat tahditlerinin dış ticaret hadlerini muayyen şartlarda bu tahditleri koyan memleketlerin lehine geliştireceği kabul edilir. Az gelişmiş memleketlerde bunu temin etmek pek kolay değildir. Bu tip memleketler genel olarak marjinal ihracatçı durumunda oldukları için dünya fiyatlarından yüksek fiyatlar istiyebilmelerine imkân yoktur.

Az gelişmiş memleketlerin malları için mevcut piyasa kararsızlığının bu memleketlerin arz şartlarından mı yoksa bunlara karşı olan talep şartlarında mı ileri geldiğini tâyin edebilmek de önemli bir problemdir. Eğer değişiklikler arz şartlarına bağlı olsaydı fiyatların düşmesinin arz şartlarını geliştirmesi gerekirdi. Halbuki Birleşmiş Milletler çalışmalarından biri (3) düşük fiyatlar ile düşük ticaret hacminin bir arada tezahür ettiğini ortaya koymuştur.

— İncelemekte olduğumuz tablonun tamamlanması için prodüktivite şartlarına da kısaca bakmamız gerekmektedir. Bazı iktisatçılar genel olarak gelişmiş memleketlerde prodüktivite artışının az gelişmiş memleketlerdekinden hızlı olduğunu ileri sürerek uzun vadede ticaret hadlerinin az gelişmiş memleketlerin lehine gelişme göstermesi gerektiğini söylemişlerdir. Halbuki bir mesele ile ilgili olarak Lâtin Amerika İktisadi Komisyonunun daha mantıki görünen izahlarını kabul ettiğimiz takdirde şöyle bir izah şekline ulaşıyoruz; Gelişmiş memleketlerde prodüktivite artışı çoğu hallerde fiyat düşmelerine değil, fakat istihsal faktörleri maliyetlerinin, bilhassa ücretlerin yükselmesine sebep olmakta böylelikle fiyatlar aynı kalmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde ise nüfus baskısı olduğu için böyle bir durum olmamaktadır. İşgücü artan prodüktivitedeki

(3) UN - Instability of Export Markets...

hisselerini iddia edip alabilecek bir vaziyette değildir. Çünkü muazzam bir potansiyel işgücü ordusu vardır. Bu sebeple produktivite artışı fiyatların düşmesine sebep olabilir. Tabii bu hal ticaret hadlerinin, uzun vadede, az gelişmiş memleketlerin aleyhine gelişmesi veya produktivite artış hızı farkından bu memleketlerin istifade edememeleri manasına gelir.

Az gelişmiş memleketlerin dış ticaret sektörü ile ilgili problemlerini ana hatları ile böylece ifade ettikten sonra Türkiye'nin durumunu bu teorik yapıya uygun olarak inceleyebiliriz.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ :

Az gelişmiş memleketlerin dış ticaret şartları ile ilgili teorik yapıyı ana hatları ile böylece belirttikten sonra Türkiye'nin dış ticaretinin memleket ekonomisi içindeki yerini ve kalkınma gayretlerinin dış ticaret şartlarında meydana getirdiği değişiklikleri incelemeye geçebiliriz. Böyle bir çalışmanın Türkiye ile ilgili kısmı bazı hususi güçlüklerle sebep olmaktadır. Dış ticaret kontrolleri çalışmanın kilit noktasını teşkil edecek bazı değişkenlerin ve katsayıların (elâstikiyetler ve marjinal temayüller gibi) hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir. Bununla birlikte bu tahditlerin müessesesevi faktörler olduğunu kabul ederek bazı hesaplamaların yapılması mümkündür. Aşağıda bazı basitleştirici faraziyeler ile, Türk dış ticaret şartlarını incelenmesiyle ilgili bir deneme yapılacaktır.

Dış Ticaretin Milli Ekonomi içindeki yeri :

Bu başlık altında ilk incelenecek husus olarak hatıra ihracatın milli gelir, ithalatın ise milli harcamalar içindeki öneminin ve bundaki değişmelerinin yönünün ve sebeplerinin incelenmesi gelmektedir.

İhracatın Milli Gelir içindeki hissesindeki değişmeler Tablo 1. de görülmektedir :

TABLO I

Yıllar	Milli Gelir (Mil. T. L.)	İhracat (Mil. T. L.)	%
1948	8.814.7	551.0	6.4
1949	7.924.0	693.9	8.8
1950	8.964.2	737.6	8.2
1951	10.693.8	879.4	8.2
1952	12.424.1	1.016.2	8.2
1953	14.696.4	1.109.0	7.5
1954	14.785.0	937.8	6.3
1955	18.219.7	877.3	4.3
1956	21.196.9	854.0	4.0
1957	27.425.6	966.6	3.5
ORTALAMA			6.5

Tablodaki rakamlara göre ihracatımızın Milli Gelir içindeki ortalama değeri % 6.5 tir. 1952 den itibaren ihracatın milli gelir içindeki hissesinde devamlı düşmeler görülmektedir. Değişmelerin böyle devamlı ve büyük düşmeler halinde görünmesinde fiyat münasebetlerinin aldatıcı rolü olabilir. Tablodaki Milli Gelir ve İhracat rakamları cari fiyatlarla verilmiştir. İhracatın Milli Gelir içindeki hissesinin azalır görünmesinde dahili fiyatların ihracat fiyatlarından daha büyük bir hızla artmasının rolü olabilir. Bu olmadığı takdirde azalmayı ihraç mallarımıza karşı olan dünya talebinin gittikçe düşmesiyle veya enflasyonun dahili istihlaki arttırması yüzünden ihraç edilebilir mallarımızın azalmasıyla izah etmek gerekmektedir. Bu yıllarda dünya talebinde büyük değişmeler olmadığını göz önünde bulundurarak ihracatın milli gelir içindeki hissesinin azalmasında fiyat artışları farkının ve dahili istihlak artışlarının rol oynadığı kabul edilebilir. Her iki rakam serisini de sabit fiyatlarla ifade ederek hangi tesirin daha kuvvetli olduğunu bulmak düşünülebilir. Bunun için sabit fiyatlarla milli gelir rakamlarını almak ve bu seriyi ihracat hacim indeksleri ile deflasyona tabi tutulmuş ihracat değerleri serisi ile mukayese etmek gerekmektedir. Mevcut ihracat endekslerinin 1955 e kadar uzanıyor olması böyle bir mukayeseyi tam olarak yapmayı imkansız hale getirmektedir. Dahili fiyatlardaki esas önemli artışlar 1955 ten sonraki yıllarda olmuştur.

İthalatın Milli Harcamalar içindeki önemini tespit etmek için bir kaç münasebete bakılabilir. Aşağıdaki tablo (Tablo 2) ithalatın milli harcamalar içindeki önemini göstermektedir :

TABLO 2

Yıllar	(Mil. T. L.)	(Mil. T. L.)	%
	Milli Harcamalar	İthalat	
1948	8.814.7	770.1	8.7
1949	7.728.0	812.3	10.5
1950	9.098.3	799.9	8.8
1951	10.495.6	1.125.8	10.7
1952	11.393.0	1.556.6	13.7
1953	12.664.5	1.491.1	11.8
1954	11.460.7	1.339.4	11.7
1955	12.333.9	1.393.4	11.3
1956	13.168.9	1.140.5	8.7
1957	13.827.3	1.112.0	8.0
ORTALAMA			10.4

Tabloda Milli Harcama rakamları sabit fiyatlarla (1948=100) ithalat rakamları ise cari fiyatlarla verilmiştir. İthalatın cari rakamlarla ifade

edilmesinde bu devre sırasında ithalatın esas itibariyle sabit döviz kurları ile (1 Dolar = 2.80 TL). ifade edilmiş olması düşüncesi sebep olmuştur. Her ne kadar anlaşmalı ticaret için döviz rayıçları farklı ise de milli harcamaları sabit fiyatlarla ithalatı ise cari fiyatlarla hesaplara koymakla yapılacak hata, her ikisini de cari veya her ikisini de sabit fiyatlarla hesaplama yüzünden yapılacak hatadan daha küçüktür. Anlaşmalı ticaret için kısmi bir deflasyon yapılması düşünülebilir ise de elde mevcut maelumatla buna imkân yoktur.

1952 den sonraki yıllarda ithalatın milli harcama içindeki nispetinde ihracatın milli gelir içindeki hissesi ile paralel olarak bir azalma görülmektedir. Paralelliğe rağmen ithalatın nisbi önemi ihracatından fazladır. Paralel azalmayı izah etmek için ihracatla ithalat arasında fonksiyonel bir münasibet olduğunu düşünmek ve ihracatı bağımsız ithalatı ise tabi değişken olarak kabul etmek bir hal şekline varmamıza yardım etmektedir. Burada dikkati çekebilecek bir nokta ihracat ve ithalattaki azalmaların aynı yıllara isabet etmesidir. Normal olarak bunlar arasında bir zaman aralığı olması gerektiği düşünülebilir ise de altın ve döviz ihtiyatlarının tükenmesi ve kredi imkânlarının daralması bunları bir yıldan küçük zaman araları ile hareket eder hale getirmiş olabilir.

Tabloda ortalama ithal nispetinin % 10.4 olduğu görülüyor. Bu nispeti ortalama ithal temayülü olarak düşünmemek gerekmektedir. Ortalama ithal temayülünün hesaplanabilmesi için harcanabilir şahsi gelir rakamlarına ihtiyaç vardır. Harcanabilir şahsi gelir rakamları ile ithalatın devlet istihlak ve yatırımları ile ilgili kısmı çıkarıldıktan sonra kalan ithalat rakamları ile mukayese edilmesi gerekmektedir. Manası olan ithal temayüllerinin hesaplanabilmesi için en önemli şart serbest bir dış ticaret rejimidir. Türkiye için yapılacak hesaplamalarda hakikatte olduğundan çok küçük rakamlara varılacaktır. Bununla beraber nispeten serbest bir dış ticaret rejiminin bulunduğu 1950 - 1952 devresi için hesaplanma yapılması düşünülebilir. Böyle bir hesaplama yapılmış (4) ve 1951 için % 8.3 lük bir ortalama ithal temayülü ve 1950 - 1952 devresi için % 12.0 lük bir marjinal ithal temayülü bulunmuştur. Tabii bu temayüllerin uzun vadeli projeksiyonlar için kullanılmasında ihtiyatlı olmak gerekir.

İthalatın milli ekonomi içindeki yerini tâyin ile ilgili olarak bakılacak hususlardan biri de istihlak ve yatırım mevzuu olan ithalat maddelerinin umumi istihlak ve yatırım harcamaları içindeki önemini tespit et-

(4) Bengül, Nejat. *Problems of Economic Development in Turkey, 1957* Yayınlanmamış Çalışma.

mektir. Bunun için önce ithalatımızın büyük guruplar halinde dağılımına bakalım : (Tablo. 3).

TABLO 3

Yıllar	Yatırım Mad. ^{İthal}	%	İstihlak Mad. ^{İthal}	%	Ham Mad. ^{İthal}	%
1948	342.2	39.2	190.7	24.8	277.2	36.0
1949	343.7	42.3	165.8	20.4	302.8	37.3
1950	368.0	46.0	164.7	20.6	267.1	33.4
1951	483.8	43.0	279.2	24.8	362.9	32.2
1952	786.0	50.5	343.3	22.1	427.3	27.4
1953	775.6	52.0	295.2	19.0	420.3	28.2
1954	710.0	53.0	262.3	19.6	367.0	27.4
1955	756.3	54.3	204.2	14.6	432.8	31.1
1956	663.4	58.2	126.9	11.1	350.1	30.7
1957	484.0	43.5	136.5	12.3	491.4	44.2

İleride ithalat kompozisyonu üzerinde ayrıca durulacağı için şimdi sadece şu kadarını söylemekle yetinelim; Görüldüğü gibi 1957 yılı müstesna yatırım maddeleri ithalatı ithalatımız içinde en önemli yeri tutagelmıştır. Tablo yatırım imkânlarımızın ne kadar büyük bir kısmının techizatlanma maksatları için kullanılmakta olduğunu ve bunun ne şekilde artışlar kaydettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

İthalatın genel yatırım ve istihlâk harcamaları içindeki nisbi önemini tespit etmek daha etraflı bir fikir edinmemize yardım edecektir. Türkiye'de yatırım hesapları için esas itibariyle ithal edilen yatırım maddelerinin değerinin başlangıç olarak alınması yapacağımız hesaplamanın bir kısmını fazla manidar olmaktan uzaklaştırmaktadır. Yatırım maddeleri ithalatının umumi yatırım içindeki nisbi önemini hesaplamak daha önce yapılmış bir hesaplamanın geriye doğru tekrar yapılması manasına gelebilir. Ancak, yatırım hesaplarında ticaret marjları v. s. gibi bazı hususlar göz önüne alınarak netice rakamlarına varıldığına göre böyle bir hesaplamanın yapılması pek te manasız sayılmıyabilir ve umumi yatırımlar içindeki ithalat hissesi hakkında bize yaklaşık bazı rakamlar verebilir. Tabii istihlak harcamaları için yapılacak hesaplama bakımından böyle bir mahzur yoktur. Tablo 4 bize 1948 - 1957 arasındaki durumu göstermektedir :

TABLO : 4.

YILLAR	G. S. M. H. Sabit Fiyatlarla Milyon (T.L.)	G. S. Yatırımlar Sabit Fiyatlarla (Milyon T.L.)	İstihlak (Milyon (T.L.))	İthal edilen istihlak mal- ları ve ham maddeler (Milyon T.L.)	İthal edilen yatırım malları (Milyon T.L.)	İstihlak malları ve ham maddeler ithalatının umumi istihlâke nis %	Yatırım malları ithalâ- tının umumi yatırıma nispeti %
1948	9 153	1 020	8 353	468	342	3.6	29.6
1949	8 165	951	7 332	469	344	6.4	36.2
1950	9 457	1 168	8 363	432	368	5.2	31.5
1951	10 896	1 501	9 636	642	484	6.7	32.2
1952	11 839	2 009	10 360	740	786	7.1	39.1
1953	13 149	1 889	11 704	715	776	6.1	41.1
1954	11 957	2 149	9 306	629	710	6.8	33.0
1955	12 872	2.219	11 259	637	756	5.7	34.1
1956	13 747	2 073	12 040	477	663	4.0	32.0
1957	14 441	1 867	12 844	627	484	4.9	25.9

Yukarıdaki tabloda Gayri Safi Milli Hasıla sabit rakamlarla (1948 - 100) alınmış, Gayri Safi Yatırım Değerleri bir deflasyon indeksi (5) ile sabit fiyatlara irca edilmiştir. Bu G. S. Yatırım değerleri G. S. M. H. dan çıkarılmış buna dış kaynaklar ilâve edilerek yekun istihlak bulunmuştur. İthal edilen istihlak mallarının yekun istihlak içindeki nisbi önemi hesaplanırken ithal edilen istihlak malları ve hammaddeler birarada müta- laa edilmiştir. Buna sebep İstatistik Genel Müd. İstatistiklerinde ham maddeler gurubu olarak gösterilen gurubun esas itibariyle istihlak ham- maddeleri gurubu olduğu düşüncesidir. Kaldı ki bu çeşit hesaplamalarda genel olarak ham maddelerin istihlak harcamaları içindeki önemine bakılmaktadır.

Tablo, ithalatın yatırımlar içinde çok önemli bir yer tutmasına (or- talama olarak % 33.5) mukabil istihlak harcamaları içinde oldukça ön- emsiz (ortalama olarak % 6.0) bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Eğer istihlak mallarının ve hammaddelerin umumi istihlak içindeki ye-

(5) Bu tablodaki Gayri Safi yatırım rakamları, Gayri safi yatırımın sabit fiyatlara indirilmesi için kullanılan deflasyon indeksi ve istihlak rakamlarına varmada kullanılan dış kaynaklar rakamları Doç. Dr. Nejat Bengülden alınmıştır.

Bengül, Nejat. «Türk Ekonomisinde Marjinal Kapital Hasıla Nispeti» **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Eylül 1958. S. 9 Bengül, Nejat, «İkti- sadî Gelişme Meselemiz» **İktisat ve Maliye**, Nisan 1959. S. 36 - 41.

rinin ayrı ayrı hesaplamasını yapmış olsa idik istihlak mallarının umumi istihlak içinde çok önemsiz bir yer tuttuğunu görecektik.

Yukarıdaki tablo ile ondan bir evvelki tablonun karşılaştırılması yatırım maddeleri ithalatı ile ilgili enteresan bir noktanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. 1957 yılı müstesna olmak üzere, 1951 yılından itibaren ithalatımız içindeki yatırım maddelerinin hissesi devamlı artışlar göstermiştir. Halbuki genel yatırımlar içinde ithalatın hissesi 1953 te azami seviyesine ulaşmış ve bunun dışındaki yıllarda oynamalar göstermiştir. Bu değişmeler büyük bir ihtimalle muhtelif yıllardaki yatırımların kompozisyonlarının farklılığından ileri gelmektedir.

Dış Ticaretin Kompozisyonu :

Dış ticaret kompozisyonunun incelenmesi hem endüstrileşmenin tesirlerinin bulunması bakımından hem de dış ticaret hadlerindeki oynamaların sebeplerinin açıklanabilmesi bakımından önemlidir. Bu noktaları göz önünde bulundurarak ihracat ve ithalatın kompozisyonunu ve bunların değişmelerini inceliyelim.

İhracatın kompozisyonu ;

İhracat kompozisyonu ile ilgili olarak verdiğimiz aşağıdaki tabloda (Tablo 5) ihracatımız on grup halinde incelenmektedir. Her grubun değerinin umumi ihracat değeri içindeki yüzdesi ve gurupların ağırlıkları gösterilmiştir.

Her guruptaki iki sütuna bakarak gurubların ortalama fiyatlarının nasıl oynadığı hakkında bir fikir edinilebilir, fakat bu noktaya fazla ağırlık vermek doğru olmaz. Çünkü ortalama gurub fiyatının inmesi veya yükselmesi ihracat fiyatlarında bir inme veya yükselmiye mutlak delil teşkil edemez. Birçok hallerde değişmenin sebebi gurub içindeki kompozisyonun değişmesi olabilir.

Tabloya baktığımızda şunları görmekteyiz ;

İncelediğimiz devre içinde (1948 - 1957) ihracat kompozisyonumuzda çok mühim olmamakla beraber bazı değişiklikler yer almıştır. Bazı guruplarda sarıh ve devamlı azalmalar olmuştur. Bunlar içinde bakliyat ve tohumlar gurubu bilhassa göze çarpmaktadır. Her iki gurubun hem değer olarak genel ihracat içindeki hisselerinde hem de ton olarak ihraç miktarlarında devamlı azalmalar olmuştur. Azalma yönünde ilgi çekici bir gelişme gösteren gurup, hayvanlar ve hayvani maddeler gurubudur. İhracat değeri içindeki hissesi önemli azalmalar gösterdiği halde ton olarak ihracat edilen miktarlarda göze çarpar bir azalma yoktur. Bu hadise bu gurubun kompozisyonunda bir değişiklik olduğunu ortaya koymaktadır.

T A B L O : 5.

Yıllar	Hüubat ve bunların müstahzarları		Bakliyat		Meyve ve Sebzeler		Hayvanlar ve hayvani maddeler		Orman mahsulleri		Tohumlar		Sınai ham maddeler ve Bitkiler		Madenler		Mamuller ve Yarı mamuller		Diğer ihrac maddeleri	
	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton
1948	3.5	64,334	3.4	48,490	15.5	99,003	12.3	28,722	1.0	16,035	8.8	72,318	46.4	134,161	5.6	344,814	3.0	40,896	0.5	31,393
1949	1.9	52,038	2.4	47,740	16.6	133,620	11.1	25,427	0.6	13,020	4.1	53,408	54.0	161,646	6.5	400,860	2.0	58,674	0.4	50,667
1950	0.7	26,471	1.5	37,128	19.2	149,711	8.3	23,040	1.0	21,101	2.7	50,742	58.0	186,164	5.8	404,681	2.5	75,188	0.3	2,103
1951	6.4	235,617	1.9	47,067	12.5	95,687	6.7	20,987	1.1	32,711	3.3	64,184	54.2	171,722	10.0	675,842	3.4	77,953	0.5	83,636
1952	24.5	775,852	1.2	32,399	10.7	114,869	4.1	23,634	0.8	26,241	2.4	60,134	40.1	160,791	13.4	1054,771	2.4	103,378	0.5	84,929
1953	21.7	934,942	0.7	19,929	9.4	107,645	3.9	22,484	0.5	18,485	2.5	82,528	46.1	213,493	12.3	915,367	2.6	138,783	0.3	2,579
1954	22.8	108,488	0.2	5,980	14.0	123,755	3.4	13,894	0.3	9,380	0.7	9,373	45.9	160,712	0.0	617,917	3.3	127,551	0.4	4,029
1955	7.4	312,718	0.2	6,090	20.0	115,257	4.8	23,682	0.6	12,894	0.7	10,029	49.4	162,099	12.4	1015,521	4.0	112,909	0.5	21,027
1956	9.6	379,550	0.2	5,556	18.7	109,653	4.3	29,470	0.4	418	0.5	8,623	45.6	139,788	15.5	1119,824	4.6	153,692	0.6	63,657
1957	0.7	13,431	—	—	20.9	131,268	3.1	23,792	0.2	342	0.7	7,686	58.6	179,363	11.9	1221,609	3.5	133,581	0.4	30,459

Artma yönünde belirli bir hareket gösteren tek grup, madenler grubudur. Hem ihracat değeri içindeki hissesinde hem de ihracat miktarlarında artmalar görülmektedir. Fakat bu artışlar çok kararlı ve devamlı olmamıştır.

İhracat gurupları içinde en büyük kararsızlıkları gösteren grup hububat grubudur. İncelediğimiz devre içinde ihracat değerindeki hissesi 0.7 den 24.5 e kadar değişmeler göstermiştir.

İncelenen devrede ihracat içinde en önemli yerleri tutan guruplar, sınai ham maddeler ve bitkiler, meyve ve sebzeler, madenler ve hububat ve bunların müstahzarları guruplarıdır.

İthalatın Kompozisyonu ;

Endüstrileşme prosesine giren memleketlerde bu prosesin tesirleri ithalat kompozisyonunda ihracat kompozisyonuna nispetle çok daha kısa zamanda ortaya çıkar.

Yukarıda ithalatın milli ekonomi içindeki yerini incelerken yatırım maddeleri ithalatının ithalatımız içindeki hissesinin ne kadar önemli olduğunu ve bu önemli istihlak malları aleyhine olarak nasıl arttığını görmüştük. İthalat kompozisyonunun nasıl bir gelişme gösterdiğini daha yakından görmek için OEEC'nin kullandığı on guruplu bir tasnifi tatbik ederek ithalatımızı guruplara ayırabiliriz. (6). Tablo 6 da bu guruplar genel ithalât içindeki yüzdeler olarak görülmektedir.

TABLO : 6.

Yıllar	I	II	III	IV	V/VI	VII	VIII	IX	X
1948	4.55	12.78	18.51	17.69	7.61	7.86	23.95	11.85	0.90
1949	8.24	15.68	13.11	21.43	6.56	6.45	18.19	8.41	0.01
1950	10.53	13.18	15.03	23.11	7.23	6.13	13.45	11.28	0.03
1951	6.17	13.79	12.38	22.17	8.24	6.49	17.77	12.96	0.03
1952	2.50	15.30	13.26	27.33	9.31	5.41	14.42	12.42	0.05
1953	2.61	17.31	16.68	23.17	10.58	6.19	13.35	10.01	0.03
1954	3.30	19.61	13.23	25.64	7.77	6.40	13.84	10.20	0.02
1955	9.36	18.36	16.44	25.09	8.38	6.14	7.62	8.61	0.01
1956	6.75	15.51	15.19	28.20	13.67	12.79	4.39	3.48	0.02
1957	15.51	21.83	10.97	25.28	4.54	12.74	4.22	4.91	—

Aynı gurupların yirmi yıllık bir devre (1936 - 1955) için hesaplanan trendleri şöyledir :

(6) Guruplar Şunlardır : I. Gıda Maddeleri ve İçkiler, II. Ham Maddeler ve esas itibariyle mamul olmıyan maddeler, III. Madenler ve Mamulleri, IV. Makineler, V/VI. Nakliye vasıtaları, VII. Tekstil ve tekstil mamuller, VIII. Bütün diğer mamuller, IX. Kıymetli taşlar, X. Diğer.

$$Y_1 = 14.784 - 0.099 x$$

$$Y_2 = 5.731 - 0.030 x$$

$$Y_3 = 16.240 - 0.087 x$$

$$Y_4 = 17.327 + 0.913 x$$

$$Y_{5,6} = 6.147 + 0.133 x$$

$$Y^7 = 8.595 - 0.097 x$$

$$Y_8 = 18.022 - 0.267 x$$

$$Y_9 = 12.395 - 0.054 x$$

Trend formüllerine bakıldığında guruplardan çoğunun bu devre için çok belirli trendler göstermedikleri görülmektedir. Belirli bir trend hareketinin mevcudiyetini gösteren guruplar, artan yönde makina ve nakil vasıtaları gurupları ve azalan yönde de tekstil ve tekstil mamulleri gurubudur. Burada trend formülünün hesaplanması metodu ile ilgili bir hata ihtimalinden hemen bahsedilmesi gerekmektedir. En küçük kareler usulüne göre yapılan bu hesaplamada başlangıç ve netice yıllarına verilen ağırlık fazladır. Serinin ortasında veya başından uzak her hangi bir noktada başlayan hareket açık olarak görünmez. Meselâ yedinci gurubu teşkil eden kimyevi maddeler gurubunda 1941 yılından itibaren başlayan sarıh bir azalan trend yukarıdaki denklemde görünmemektedir. Bu durum göz önüne alınarak guruplarda 1948 den bu yana gelen değişimleri daha sarıh bir şekilde görmek üzere Tablo 6 hazırlanmıştır. (7) Tabloya baktığımızda şunları görmekteyiz. Gıda maddeleri gurubu büyük kararsızlıklar göstermektedir. Bu gurubun uzun devredeki hareketlerine bakıldığında bir devrevi hareketin mevcudiyetini düşündürecek gelişmeler görülmektedir. Bütün guruplar içinde bu bakımdan açık bir şekilde böyle bir görünüme sahip olan yegane gurup budur. Fakat gıda maddelerinin ithalatında devrevi hareketin mevcudiyetinin sebeplerini izah edebilmek kolay değildir. Çünkü gıda maddeleri ithalatının memleketimizdeki mahsul durumuna bağlı olduğu ilk akla gelen şeydir. Nitekim kötü mahsul yıllarını takip eden yıllarda gıda maddeleri ithalatının genel ithalat içindeki nispeti artmış görülmektedir. 1950, 1955 ve 1957 yılları buna gayet iyi örnekler teşkil etmektedirler. Buradan varabileceğimiz netice gıda maddeleri ithalatında dahildeki mahsul şartlarına bağlı olarak devrevi bir hareketin mevcudiyetinin ihtimal dahilinde olacaktır.

İkinci ve üçüncü guruplarda (Hammaddeler ve madenler) açık bir trendin mevcudiyetine işaret etmiyen dalgalanmalar görülmektedir. Makineler gurubunda sarıh bir artan trend müşahade edilmektedir. Nakil vasıtaları gurubun bilhassa son yıllarda kararsız dalgalanmalar göstermek-

(7) Karaosmanoğlu, Attilâ, Dış Ticaret Hadleri Teorisi ve Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri Üzerinde bir Deneme. 1958. Yayınlanmamış Doktora Tezi. S. 98

tedir. Kimyevi maddeler ve bununla ilgili mamulleri gösteren grupta çok karakteristik bir gelişme olmuştur. 1941 den bu yana bu grup devamlı azalmalar göstermiştir. Tabloya aldığımız devre içinde (1948 - 1957) son iki yıl müstesna grubun ithalat içindeki hissesi düşük bir seviyede devam etmiştir. Bunu yerli sanayiinin gelişmiş olmasına bağlamak çok hatalı olmayabilir. Son iki yılda grubun genel ithalat içindeki hissesinin artmış olmasında bilhassa gübreler ve anorganik kimyevi müstahsallar kalemlerindeki artışlar rol oynamış görünmektedir.

Gösterdiği gelişmeler bakımından ilgi çekici bir durum gösteren diğer bir grup tekstil grubudur. Bu grupta devamlı ve sarih bir azalma görülmektedir. Eğer tekstil grubu ham maddeleri ve tekstil mamulleri ayrı ayrı incelenebilseydi belki de tekstil mamullerinin iplik ve diğer tekstil ham maddelerinden çok daha süratli bir azalma gösterdiği görülecekti.

Doğrudan doğruya istihlake giden mamul maddeleri ihtiva eden dokuzuncu grupta da sarih bir azalma temayülü göze çarpmaktadır.

Gelişme gayretlerinin dış ticaret kompozisyonu üzerindeki tesirlerini böyle kısaca gördükten sonra ithalat ve ihracat hacim ve fiyatlarındaki gelişmelerin incelenmesine geçebiliriz.

İhracat ve İthalat İndeksleri :

Dış ticaret indekslerinin incelenmesi bize hem ihracat ve ithalatımızdaki hacim ve fiyat gelişmeleri hakkında bir fikir verecek hem de ticaret hadlerinin nasıl geliştiğini incelememize imkân verecektir.

Elimizdeki istatistikleri değerlendirebilmek ve ne kadar manidar olduklarını tâyin edebilmek için bunların hangi esaslara göre hazırlandığını kısaca belirtmekte fayda vardır.

Türkiyede ihracat ve ithalatla ilgili indeks sayıları Ticaret V. Konjunktür Dairesi tarafından hazırlanmaktadır. Bu teşkilat ihracat indekslerinin hazırlanmasında 41 maddeli, İthalat indekslerinin hazırlanmasında ise 11 guruplu (58 tali guruplu) tasnifler kullanmaktadır. Tasniflerde homojenliğin teminine gayret edildiği fakat bunun bilhassa ithalat durumunda indekslerin kaplamını (coverage) çok düşürdüğü göze çarpmaktadır. Bu sebeple Konjunktür Dairesinin resmi yayınlarında ithalatla ilgili indeks sayıları «muvakkat» kaydı ile yayınlanmaktadır.

İhracat indeksleri ayrı ayrı maddelere göre hazırlanmış olmalarına rağmen ihracatımızın bünyesi yüzünden yüksek bir kaplam elde edilmesine imkân vermektedir. Dış ticaret istatistik tasniflerinin 1955 ten sonra değişmesi sebebiyle mevcut indeksler 1955 e kadar gelmekte, 1955 ten buyana indeksler yapıp yayınlanmamaktadır.

Burada ihracat için Konjunktür Dairesinin hazırladığı ihracat indeks-

lerini olduğu gibi alıp ithalat için yeni bir indeksi (8) kullanacağız. Bu yeni ithalat indeksi de 1955 e kadar uzanmakla beraber Konjunktür Dairesi indeksinden daha fazla güvenilir bir indekstir. Yeni indeks 64 guruplu bir tasnife dayanmaktadır. Eski indekste kaplam bazı yıllarda % 40 ın altına düşmekte olduğu halde bu indekste kaplam genel olarak % 90 ın üstündedir. Sadece birkaç yılda % 90 ın altına inmektedir, fakat bu yıllarda da % 85 in üzerindedir. Guruplarının homojenliği bakımından eski indeks biraz daha üstün ise de kaplamının genişliği yeni indeksi daha güvenilir yapmaktadır.

İndekslerin mahiyetleri hakkındaki bu kısa izahattan sonra incelemelerine geçebiliriz.

İhracat İndeksleri :

Yukanda da belirttiğimiz gibi, burada inceliyeceğimiz indeksler Konjunktür Dairesi tarafından hazırlanan serilerdir. Bu seriler 1923 yılına kadar uzanmaktadır. Fakat biz yirmi yıllık bir devreyi kaplamak üzere 1936 - 1955 arasını alacağız. Tablo 7 de ihracatla ilgili üç indeks serisi görülmektedir ;

6

TABLO : 7

Yıllar	Hacim	Birim Değer İndeksleri	
		<i>Laspeyres</i> Sabit Ağırlıklı	<i>Paasche</i> Değişen Ağırlıklı
1936	82.4	101.8	98.5
1937	87.1	110.9	109.3
1938	100.0	100.0	100.0
1939	91.2	96.4	96.4
1940	70.0	110.0	109.8
1941	63.5	133.6	133.7
1942	66.7	217.0	170.6
1943	63.0	327.3	281.1
1944	49.1	361.7	326.7
1945	52.7	313.0	288.0
1946	77.9	405.7	382.8
1947	88.8	485.5	457.5
1948	93.4	432.9	410.1
1949	119.9	413.3	408.9
1950	114.8	429.9	443.1
1951	116.0	532.9	522.9
1952	140.1	461.3	500.4
1953	170.1	441.5	449.7
1954	147.3	421.0	439.1
1955	120.8	504.5	501.3

Bu serilerdeki her yıl rakamının bir önceki yıla göre değişme yüzde-
lerini bir çokluk dağılımı (frequency distribution) haline getirirsek Tab-
lo 8'e ulaşmaktayız ;

TABLO : 8

Yıldan yıla değişme %	Birim Değer İndeksleri		
	Hacim	Sabit ağır.	Değişen ağır.
0 — 9.9	8.	7	7
10 — 19.9	6	9	9
20 — 29.9	3	1	2
30 — 39.9	2	2	1
40 — +	—	—	—

Bu tablonun hazırlanmasından maksat hem bu serilerin karakteris-
tikleri hakkında fikir sahibi olmak, hem de giriş kısmında az gelişmiş
memleketlerle ilgili olarak ileri sürdüğümüz bir faraziyenin kontrolünü
yapmaktır. Hatırlanacağı gibi, az gelişmiş memleketlerin ihracat fiyat ve
hacimlerdeki oynamaların ithalat hacim ve bilhassa fiyatlarındaki oy-
namalardan daha az olduğu faraziyesi üzerinde durmuştuk. İthalat seri-
lerinin karakteristiklerini inceledikten sonra bu mukayeseleri yapabile-
ceğiz.

Aynı serilerdeki standart sapmaların hesaplanması yolu ile de seri-
lerdeki oynamalar hakkında bilgi edinebiliriz. Serilerin ortalamaları ve
standart sapmaları şöyledir ;

Birim Değer İndeksleri					
Hacim		Sabit Ağırlıklı		Değişen Ağırlıklı	
Ortalama	Stand. S.	Ortalama	Stand. S.	Ortalama	Stand S.
95.45	30.89	320.01	153.90	315.00	155.86

Serilerle ilgili olarak araştırmamız gereken diğer bir husus serilerin
trendleridir. Yapılan trend hesapları neticesinde şu denklemlere varıl-
mıştır :

$$\text{İhracat Hacmi} \cdot Y = 95.45 + 1.943 x$$

$$\text{İhracat Birim Değeri (Sabit Ağırlıklı)} \quad Y = 320.01 + 12.208 x$$

$$\text{İhracat Birim Değeri (Değişen Ağırlıklı)} \quad Y = 315.00 + 12.711 x$$

Yukarıdaki trend formülleri izaha lüzum göstermiyecek kadar açıktırlar.
Buna rağmen bir iki noktaya temas etmek gerekirse şunlar söylenebilir:

Trend doğrusunun eğimi en az olan seri ihracat hacmi serisidir. Di-
đer iki serinin eğimleri birbirlerine çok yakındır. Eğer değişen ağırlıklı
ve sabit ağırlıklı serilerin artışında bariz bir fark görülüyor olsa idi, ihra-
cat birim değerlerindeki artışların daha ziyade fiyat değişmelerinden mi
yoksa kompozisyon değişmelerinden mi ileri geldiğinin tâyini mümkün

olur. Bilindiği gibi, sabit ağırlıklı indekste daha büyük değişmeler görünmesi artış veya azalışların fiyat değişmelerinden, değişen ağırlıklı indekslerde daha büyük değişmeler görünmesi bunun daha ziyade kalite veya kompozisyon değişmelerinden ileri geldiğini gösterir.

İthalat İndeksleri :

Yukarıda da işaret edildiği gibi burada esas olarak alacağımız indeks Konjonktür Dairesi İndeksi olmayıp ayrıca tanzim ettiğimiz yeni bir indeks serisidir. Konjonktür Dairesi İndekslerinden farkını belirtmek üzere Tablo 9. da Konjonktür Dairesi İndeksleri (K. İ.) ve yeni indeksler (Y. İ.) bir arada gösterilmişlerdir :

TABLO : 9

Yıllar	Hacim		Birim Değer İndeksleri			
	K. İ.	Y. İ.	Sabit Ağırlıklı		Değişen Ağırlıklı	
			K. İ.	Y. İ.	K. İ.	Y. İ.
1936	65.8	75.94	133.9	110.73	93.9	98.31
1937	77.8	83.10	97.9	95.90	98.2	98.58
1938	100.0	100.00	100.00	100.00	100.0	100.00
1939	82.3	87.78	98.3	91.49	95.9	88.59
1940	36.3	38.06	124.4	103.86	126.7	101.23
1941	29.3	32.73	168.6	153.03	167.6	153.57
1942	47.8	50.64	268.5	237.00	206.3	233.66
1943	48.2	52.37	347.2	259.72	281.2	286.97
1944	39.8	42.34	354.6	293.86	276.9	310.30
1945	39.9	41.99	201.8	215.92	221.0	231.94
1946	56.4	65.10	312.2	356.10	265.2	344.65
1947	102.7	103.19	473.1	481.04	484.5	458.71
1948	110.3	105.03	557.7	502.28	468.9	422.75
1949	125.1	140.98	492.6	483.30	439.0	432.32
1950	146.3	168.31	418.2	403.33	393.0	378.70
1951	176.2	192.11	503.1	509.28	426.4	476.95
1952	242.4	257.47	505.3	481.82	428.6	430.06
1953	239.7	272.10	478.4	437.78	415.2	388.24
1954	252.9	250.93	479.5	428.93	424.2	396.32
1955	218.1	276.91	510.8	403.76	426.4	393.34

Tabloda görüldüğü gibi Konjonktür dairesi İndeksleri ile yeniden hazırlanan seriler arasında büyük zıtlıklar yoktur. Fakat farklar yeni indeksleri hesaplamak için harcanan zamana haklı gösterecek kadar büyüktür. Tabloda dikkat edildiğinde görüleceği gibi, Konjonktür Dairesi tarafından yayınlanan serilerle yeniden hesaplanan seriler, incelenmekte

Tersi
olacaktır

olan yirmi yıllık devrenin ilk kısımlarında birbirlerine daha yakın oynamalar gösterdikleri halde sonraları bu durum değişmekte ve son yıllarda tamamen zıt oynamalar göstermektedirler. Bu durum Konjonktür Dairesi tarafından kullanılan örnekleme, bilhassa devrenin son yılları için çok manidar bir örnekleme olmadığını ortaya koymaktadır.

İthalat ile ilgili indeksleri de ihracat indekslerini incelediğimiz şekilde incelersek şunları görmekteyiz :

Yıldan yıla değişme yüzdelerinin çokluk dağılımı Tablo 10 da görülmektedir;

TABLO : 10

Yıldan yıla değişme %	Birim Değer İndeksleri		
	Hacim	Sabit Ağır.	Değişen Ağır.
0 — 9.9	7	8	7
10 — 19.9	5	5	6
20 — 29.9	3	2	2
30 — 39.9	2	4	4
40 — +	2	—	—

Serilerin Standart sapmaları ve ortalamaları ise şöyledir;

Hacim		Birim Değer İndeksleri			
		Sabit Ağırlıklı		Değişen Ağırlıklı	
Ortalama	Stan. S.	Ortalama	Stan. S.	Ortalama	Stan. S.
121.87	98.91	307.48	152.40	291.26	136.89

Serilerin trend denklemleri şöyledir;

$$\text{İthalat Hacmi} \quad Y = 121.85 + 5.705 x$$

$$\text{İthalat Birim Değeri (Sabit Ağır.)} \quad Y = 307.46 + 11.925 x$$

$$\text{İthalat Birim Değeri (Değişen Ağır.)} \quad Y = 291.27 + 9.308 x$$

Bu serilerde de hacim artışındaki trendin eğimi birim değerlerin trendlerindeki daha azdır. Fakat ihracat serilerinde bu fark ithalat serilerindenkinden daha fazladır. Sabit ağırlıklı indeksin trend doğrusunun eğimi değişen ağırlıklı indeksinkinden daha fazladır. (Sabit ağırlıklılığın eğimi 11.925, değişen ağırlıklılığın ki ise 9.308 dir.) Bu durum yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ithalatla ilgili indekslerdeki artışların kompozisyon değişmelerinden ziyade fiyat artışlarından ileri geldiğini ortaya koymaktadır.

İhracat ve İthalat İndekslerinin Mukayesesi :

İhracat ve İthalat İndekslerinin özelliklerini birbirleriyle mukayese edersek şunları buluyoruz;

İhracatta : Hacim indeksinde yıldan yıla oynamaları yüzde olarak gösteren çokluk dağılımında mod % 0-9.9 gurubunda, sabit ağırlıklı ve değişen ağırlıklı indekslerde % 10-19.9 gurubundadır.

İthalatta : Bütün indekslerde mod % 0-9.9 gurubundadır. Fakat diğer hiç bir seride yıldan yıla % 40 dan fazla değişiklik olmadığı halde ithalat hacim indeksinde % 40 dan fazla değişme olan iki hal vardır.

Mod karakteristiklerine bakılırsa, ihracat birim değerlerindeki yıldan yıla dalgalanmalar ithalat birim değerlerindeki dalgalanmalardan daha büyüktür. Bu durum giriş kısmında söylediğimize uymaktadır.

Standart sapmalar bakımından indeks serilerinin nasıl özellikler gösterdiklerini inceleyerek vardığımız netice şudur : (Burada ortalamalar 100 alınarak standart sapmalar hesaplanmıştır).

Standart sapması en büyük olan seri ithalat hacmi serisi (81.1), en düşük olan seri ihracat hacmi serisidir (32.3). Birim değer indekslerinde sabit ağırlıklı ihracat serisi için (48.1), ithalat serisi için (49.3), değişen ağırlıklı indekslerde ihracat için (49.4), ithalat için (47.0) dir.

İndeks serilerinin trend denklemlerini ve trend doğrularının eğimlerini inceleyerek şunları görüyoruz;

Serilerin hepsi yükselen trendler göstermektedir. Eğimi en az olan trend ihracat hacim indeksinin trendidir. Ondan sonra ithalat hacim indeksi, gelmektedir. Fakat aralarında oldukça büyük fark mevcuttur. (İhracat hacim indeksinin trend eğimi 1.943, ithalat hacim indeksinin eğimi 5.705 tir). Sabit ağırlıklı ithalat ve ihracat indekslerinde eğimler birbirlerine gayet yakın, değişen ağırlıklı indekslerde ihracat indeksinin eğimi ithalat indeksinin eğiminden daha fazladır.

Dış Ticaret Hadleri :

Buraya kadar yaptığımız incelemelerle ticaret hadlerini tâyin edecek ve ticaret hadleri hesaplarının değerlendirilmesinde esas olarak kullanılacak unsurları tespit etmiş olduk. Ticaret hadleri indekslerinin mahiyetleri icabı sebep olabilecekleri yanlış tefsir imkânları göz önünde bulundurulurken manalandırılmalarında dikkatli davranılması gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda Tablo : 11 başlangıç yılı ağırlıklı indekslere göre hesaplanmış Net, Gros ve Gelir Ticaret Hadleri görülmektedir. (Net Ticaret Hadleri ihracat ve ithalat birim indekslerinden, Gros Ticaret hadleri ithalat ve ihracat hacim indekslerinden hesaplanmıştır. Gelir Ticaret Hadlerinin hesaplanması için Net Ticaret Hadleri ile ihracat hacim indeksleri çarpılmıştır. Bu seri ithalat kapasitesini gösterdiği için buna İthalat Kapasitesi İndeksleri de denmektedir).

TABLO : 11

Yıllar	Net Ticaret Hadleri	Gros Ticaret Hadleri	Gelir Ticaret Hadleri
1936	91.94	92.16	75.76
1937	115.64	95.41	100.72
1938	100.00	100.00	100.00
1939	105.37	96.25	96.10
1940	105.91	54.37	74.14
1941	87.30	51.54	55.45
1942	91.56	75.92	61.07
1943	126.02	83.13	79.39
1944	123.09	86.23	60.83
1945	144.96	80.13	75.96
1946	113.93	83.57	88.75
1947	100.93	116.20	89.63
1948	86.19	112.74	80.50
1949	85.52	117.58	102.54
1950	106.59	146.61	122.37
1951	104.64	165.61	121.38
1952	95.74	183.78	134.13
1953	100.85	159.96	171.55
1954	98.15	170.35	144.57
1955	124.95	229.23	150.94

Muhtelif Ticaret Hadlerini gösteren bu tabloyu incelediğimizde aynı ticaret hadleri serilerinin muhtelif yıllarda farklı farklı yönlerde hareketler göstermekte oldukları ve değişme nispetlerinin de bazı yıllarda birbirlerinden önemli farklar gösterdikleri göze çarpmaktadır. İncelediğimiz yirmi yıllık devre boyunca sadece sekiz yıl her üç seri de aynı yönde hareketler göstermişlerdir. Bunların altı tanesi artma yönünde hareketlerdir. Mesele sadece bu kadar da değildir. Eğer cari yıl ağırlıklı indekslere göre veya Fisher Formülüne göre hesaplanmış serileri de bir tablo halinde göstermiş olsa idik bazı yıllarda farklı farklı indekslere göre hesaplanmış aynı ticaret hadlerinin bile farklı yönlerde oynamalar gösterdiklerini görecektik. Şu anda incelemekte olduğumuz mesele bakımından çok önemli olmadığı için bunlar üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Burada şu kadarı söylenebilir; bu durum ticaret hadleri ile ilgili tahlilleri büyük ölçüde güçleştirmektedir. Yukarıdaki tabloda verdiğimiz üç seriye ayrı ayrı münasebetleri gösteren seriler olarak bakmak gerekmektedir. Net Ticaret Hadleri İthalat ile ihracat arasındaki fiyat münasebetlerini göstermektedir. Gros Ticaret Hadleri serisi ithalat ile ihracat ara-

sındaki hacim (quantum) münasebetlerini, Gelir Ticaret Hadleri ise ithalat kapasitesindeki gelişmeleri göstermektedir.

Serilerin Trendleri şöyledir;

$$\text{Net Ticaret Hadleri için} \quad Y = 105.464 + 0.014 x$$

$$\text{Gros Ticaret Hadleri için} \quad Y = 115.039 + 4.264 x$$

$$\text{Gelir Ticaret Hadleri için} \quad Y = 99.289 + 1.977 x$$

Eğimi en fazla olan trend denklemi Gros ticaret hadlerine ait olanıdır. Bu durum incelenen yirmi yıllık devrede Gros Ticaret hadlerinin belirli bir şekilde lehimize gelişme göstermiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hâdisenin izahı pek zor değildir. Sebep ithalat fazlalarıdır. Onun için mevcut seriye dayanarak ileriye doğru projeksiyon yapılmaması gerekmektedir. Çünkü ticaret açığının ilelebet devam ederek Gros Ticaret Hadleri bakımından daima lehte şartlar elde edilmesine fiilen imkân yoktur.

Net ticaret Hadlerine ait trend denklemi incelenen devre içinde ithalat ihracat fiyat münasebetlerinde kayda değer bir değişme olmadığını ortaya koymaktadır. Eğimi en düşük olan doğru budur. Gelir Ticaret Hadlerinde (ithalat kapasitesi) ise yirmi yıllık devre içinde zayıf ta olsa lehimize bir gelişme olduğu görülmektedir.